

Ivan Grah

**CRKVENO-PRAVNO UREĐENJE ISTRE I SUŽIVOT
PLURIETNIČKIH VJERNIKA OD 16. DO 19. STOLJEĆA**Ivan Grah, svećenik Porečke i Pulske biskupije
Pregledni rad

Istarski je poluotok od 16. do 19. stoljeća crkveno-pravno bio podijeljen na šest biskupija: Tršćansku, Koparsku, novigradsku, Porečku, Pulsku i Pićansku, dok ga je državna granica dijelila na austrijsku i mletačku Istru. Tijekom tog razdoblja u više su navrata kuga i malarija uz ratne pohode i prepade opustošile stanovništvo, jače uz zapadnu obalu, slabije u unutrašnjosti. Državne su vlasti povremeno naseljavale u opustošena sela i gradove doseljenike i bjegunce pred turskim prodiranjem i osvajanjem istočnog sredozemlja i Balkana. Novi stanovnici, doseljenici Grci, Albanci i Slaveni pretežito Hrvati, unosili su u novu domovinu svoje narodne i vjerske običaje, svoju kulturu, svoj način života i rada. Te su činjenice ispočetka otežavale njihov međusobni suživot i odnose kao i suživot s prorijeđenim starosjediocima i društvenim uređenjem koje je od ranije vladalo u Istri. Ustrajnim djelovanjem tijekom dužega razdoblja civilne su i crkvene vlasti uspostavile neki suživot između starosjedilaca i kolonizatora. Spomenuti se suživot u priobalnim gradovima tijekom 18. stoljeća razvijao tako da su doseljenici prihvatili talijanski jezik i kulturu, a u seoskim sredinama razvijali hrvatski jezik i kulturu. Doseljeni Hrvati zatekli su u Istri staroslavensko bogoslužje kojim su se služili i u ranijoj postojbini. Istarski biskupi uz pojedinačne iznimke nisu osporavali uporabu staroslavenske službe Božje u svojim biskupijama, štoviše oni su se zalagali da hrvatskim vjernicima izuče i osiguraju dovoljan broj svećenika glagoljaša kao i latinaša. Osiguravali su im i staroslavenske liturgijske knjige, bdjeli nad zakladom vjere i morala te iskorjenjivali zablude i praznovjerja. Jezične i narodnosne pojave i sučeljavanja bile su koncem 18. st. nepoznate.

Ključne riječi: *istarske biskupije, doseljenici, glagoljaški i latinski svećenici, glagoljaške liturgijske knjige.*

* * *

Uvod

Istarski je poluotok od ranog srednjeg vijeka gotovo do kraja 19. stoljeća bio crkveno-pravno podijeljen na Tršćansku, Koparsku, Novigradsku, Porečku, Pulsku i Pićansku biskupiju. Tijekom više stoljeća državna je austrijsko-mletačka granica presjecala Tršćansku, Porečku, Pulsku i Pićansku biskupiju, što je dotičnim biskupima naročito u 17. 18. stoljeću postupno ograničavalo i zabranjivalo jurisdikciju u župama susjedne države. Jedino su Novigradska i Koparska biskupija bile u cijelosti u Mletačkoj Republici. Austrijske su i mletačke vlasti konačno riješile međudržavni spor oko granica biskupija tako što su ih usuglasile s državnom granicom i dogovor gotovo nametnule Svetoj Stolici, koja ih je ozakonila 1788. godine.¹

1. Novi stanovnici

Počevši od 14. pa do 17. stoljeća nemilosrda kuga i malarija, prirodne nepogode, provale Turaka i ratna pustošenja povremeno su harale istarskim poluotokom, više u mletačkom, manje u austrijskom dijelu.² Gradovi i sela bili su opustošeni, zemlja neobrađena. Državne su vlasti, najprije mletačke zatim austrijske, počele naseljavati u gotovo izumrla sela i gradiće veće i manje skupine novih stanovnika, bjegunaca ispred turskog prodiranja na Sredozemlje i Balkanski poluotok, pripadnika raznih narodnosti, običaja, kulture i vjere. Vjekoslav Bratulić nove je doseljenike na naš poluotok prema narodnosti naveo ovako: 1. Grci su se naseljavali u manjim skupinama od 1530. do 1669. na područje od Pule do Novigrada; 2. Albanci su se nastanili pretežito na Poreštini od 1530. do 1662.; 3. Slaveni su se sustavno naseljavali od 1401. do 1699. godine u sela

¹ Ovaj sam rad sastavio pretežito na temelju relacija istarskih biskupa upućenih Svetoj Stolici u razdoblju od kraja 16. do početka 19. stoljeća. Objavljene sadržaje relacije navodim u Uvodu da ih ne moram stalno ponavljati. Svi su ovi materijali bili objavljeni u časopisu Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu *Croatia Christiana Periodica* (dalje CCP), ovim redom: Ivan GRAH, Izvještaji pićanskih biskupa Svetoj Stolici (1589.-1780.), CCP 6, Zagreb, 1980., str. 1-25; ISTI, Izvještaji porečkih biskupa Svetoj Stolici (1588.-1775.), CCP 12, Zagreb, 1983., str. 1-47; ISTI, Izvještaji novigradskih biskupa Svetoj Stolici (1588.-1808.), CCP 16, Zagreb, 1985., str. 63-93 i nastavak u CCP 17, Zagreb, 1986., str. 113-147; ISTI, Izvještaji pulskih biskupa Svetoj Stolici (1592.-1802.), CCP 20, Zagreb 1987., str. 26-67 i nastavak u CCP 21, Zagreb, 1988., str. 63-106.

² Vjekoslav BRATULIĆ, *Rovinjsko Selo*, Zagreb, 1959., str. 5.

mletačke i austrijske Istre do tršćanskog zaleđa i Krasa.³ Miroslav Bertoša na temelju istraživanja i izučavanja mletačkih arhiva došao je do zaključka da su u Istri “u etničkome smislu postojale uglavnom dvije struje: hrvatska i općenito južnoslavenska te talijanska - osobito furlansko-karnijska i venetska”.⁴ Tijekom 17. i 18. stoljeća u austrijsku su se Istru doseljavale pojedine obitelji iz Furlanije i Karnije, dok raniji pokušaj Mlečana da nasele na Pulštinu žitelje iz Apeninskog poluotoka i sjevernih pokrajina nije uspio. Novigradski je biskup Giacomo Tomasini opisao oko 1650. godine istarske stanovnike i prema etničkoj pripadnosti svrstao ih je u pet zajednica: 1. starosjedioci Talijani; 2. starosjedioci Slaveni; 3. doseljenici Morlaci; 4. doseljenici iz Grada te 5. doseljenici Furlani i Karnjeli.⁵

Doseljenici ili novi stanovnici postali su podanici Mletačke Republike, odnosno austrijske carevine. Oni su u Istru unosili svoje običaje, način života i vladanja; donosili su i svoju vjersku pripadnost, pretežito katoličku, ali i grkoistočnu i crnogorsko-pravoslavnu te rijetki i muslimansku. Brojnije su skupine dolazile organizirane sa svojim svećenicima. Grkoistočne i pravoslavne obitelji koje su se naselile pojedinačno ili u manjim skupinama po katoličkim župama vremenom su se među starosjediocima pokatoličile, dok se duže razdoblje povremenim priljevom novih doseljenika od 1540. do 1669. godine uspjela u Puli održati zajednica grkoistočne vjeroispovijesti i zalaganjem mletačkih vlasti kod pape isposlovati jednu katoličku crkvu za vršenje svog bogoslužja. Crnogorsko-pravoslavna zajednica, koja se 1657. sa svojim svećenicima nastanila u Pe-roju, sačuvala je svoj narodnosni i vjerski identitet do danas.

U Mletačkoj je Republici bila priznata jedino rimokatolička vjera te su vlasti osporavale preseljenje brojnijih grupacija nekatolika u Istru. Tako je, primjerice, prema navodima Miroslava Bertoše, kotorski providur Paris Malipiero u rujnu 1622. obavijestio crnogorske obitelji koje su se namjeravale preseliti u Istru da “mletački dužd neće dopustiti drugu vjeroispovijest, osim katoličke” (le feci saper,

3 Isti, nav. dj. str. 7-11.

4 Miroslav BERTOŠA, *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću*, I, Pula, 1986., str. 30.

5 Egidio IVETIC, *L'ISTRIA moderna Un'Introduzione ai secoli XVI-XVIII*, Trieste-Rovigno, 1999., str. 131.

che il Principe non admetterebbe altra religione che la Romana). Crnogorski pravoslavni doseljenici u Peroj bili su obećali da će se ondje pokatoličiti, ali obećanje nisu izvršili. Čim se u Peroj 1657. doselilo 13 pravoslavnih obitelji i tri pravoslavna svećenika, pulski je biskup Luigi Marcello nagovarao svećenike da se idu u Rim doškolovati, da ondje prihvate rimokatoličku vjeru i zatim na istu privedu svoje sunarodnjake. Svećenici nisu ispunili obećanje nego su na prepreden način pokušali preuzeti perojsku katoličku župnu crkvu u kojoj je katolički župnik vršio bogoslužje za malobrojne preživjele župljane. Biskup je zamolio Kongregaciju propagande da doseljenim Perojcima pošalje misionara da ih na njihovu jeziku pouči i privede u crkveno zajedništvo. Trzavice i nerazumijevanje između starosjedilaca, tj. Župnika i pet preživjelih župljana te doseljenika pravoslavaca nisu se stišale ni kasnije, one su se, dapače, i zaoštrile te je i biskup Bernardino Corniani 1668. ponovio molbu Kongregaciji da im pošalje slavenskog misionara. Umjesto katoličkog misionara stigao je iste godine u Peroj pravoslavni svećenik Onofrije i pokušao preživjele katolike privesti na pravoslavnu vjeru i zauzeti njihovu crkvu, jer su se do tada perojski pravoslavci služili grkopravoslavnom crkvom sv. Nikole u Puli. Biskup Corniani tada je pozvao civilne vlasti u obranu svoga župnika i vjernika starosjedilaca u Peroju. Mletački je senat 1669. naredio pulskom knezu i providuru Foscariniju da Onofrija Sagrada što prije udalji iz Peroja.⁶

Mukotrpan je bio put do mirnog suživota perojskih doseljenika i sve rjeđih starosjedilaca kao i susjednih stanovnika. Pulski biskupi branili su prava svojih vjernika i poduzimali zakonske mjere da doseljeni pravoslavci nakon pouke uđu u zajedništvo s rimokatoličkim župljanima. Jezik doseljenika u bogoslužju nije bio nigdje upitan, mada su pojedini biskupi nakon tridentinske obnove potiskivali staroslavenski i uvodili latinski jezik u bogoslužje.

Mletačke su vlasti slovom zakona riješile vjersku pripadnost pravoslavnih vjernika i podanika i službeno ih smatrale unijatima, tj. grkokatolicima s filadelfijskim arhiepiskopom na čelu i ujedinje-

6 Miroslav BERTOŠA, nav. dj., str. 31 i 42.

nima s Rimokaličkom crkvom.⁷ No Sveta Stolica nije nikada priznala filadelfijskog arhiepiskopa unijatskim nadbiskupom te ga Hierarchia Catholica nigdje ne navodi kao takvoga.⁸ Tako su mletačke vlasti nastojale prikazati i dokazati da je državna vjera Serenissime rimokatolička.

Istarski su biskupi u redovitim relacijama Svetoj Stolici opisali naseljavanje novih stanovnika - Slavena, Grka i Albanaca - po župama njihovih biskupija, crkveno-vjerske te imovno-pravne posljedice za biskupije, kaptole i župe kao i pokušaj civilnih vlasti, bilo mletačkih bilo austrijskih, da dodjeljivanjem zemlje nastoje asimilirati i izjednačiti doseljenike s prorijeđenim starosjediocima u svakom, pa i u crkveno-vjerskom pogledu.

Biskupima nije smetala jezična pripadnost doseljenika. U istarskim je biskupijama od ranije postojala dvojezičnost u mletačkom i trojezičnost u austrijskom dijelu. Istra je već u srednjem vijeku bila višeećična pokrajina s romanskim i slavenskim žiteljstvom u mletačkom te romanskim, slavenskim i germanskim stanovništvom u austrijskom dijelu. Tijekom više stoljeća u biskupijama mletačke Istre - Pula, Poreč, Novigrad i Kopar - stolovali su biskupi podrijetlom iz mletačkih pokrajina, dok su se u biskupijama austrijske Istre - Pićan i Trst - redali biskupi njemačkog i talijanskog podrijetla i pokoji slavenskog roda. Stoga su oni redovito imenovali svojim kapelanom svećenika koji je vjernicima prevodio biskupove riječi i nagovore kao i razne propise, što su potvrdili neki biskupi kao npr. pićanski biskupi Bonifacio Cecotti 1760. i Aldrago de Piccardi 1770. godine.⁹

2. Stanje u Pićanskoj biskupiji

Prema izvještaju pićanskoga biskupa Jurja Reitgartlera iz 1589., u svim su župama osim Pićna i Gračišća živjeli svećenici glagoljaši, koji su vršili bogoslužje staroslavenskim jezikom na zadovoljstvo autohtonih Hrvata uz nekoliko prebjega pred Turcima.

7 Mile BOGOVIĆ, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, KS, Zagreb, 1982., str. 24-25.

8 Remigius RITZLER - Pirminus SEFRIN, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, Padova, 1952., str. 278-279.

9 *CRKVA U ISTRI*, 3. izd., Pazin, 1999., str. 24-29.

Njegov nasljednik Antonio Zara (1601.-1621.) potisnuo je staroslavenski jezik iz liturgije i nagovorio svećenike da uvedu latinski jezik. Izgleda da je zbog toga narod negodovao te je biskup Pompeo Coronini 1628. izvijestio Kongregaciju da su tri župnika i njegov tajnik napustili latinski jezik i opet uveli staroslavenski u bogoslužje, dok je biskup Antonio Marenzi 1644. posvjedočio da svi vjernici u biskupiji govore hrvatski i samo pojedinci talijanski. Ti su pojedinci sami ili s obiteljima doselili iz Furlanije i Karnije.

3. Stanje u Porečkoj biskupiji

Porečki biskup Cesar de Nores, i sam izbjeglica s otoka Cipra, u relacijama iz 1592. i 1596. godine ističe da se gotovo svi župnici služe ilirskim jezikom: biskup De Nores kao i većina drugih biskupa u mletačkoj Istri ne razlikuju staroslavenski liturgijski i hrvatski govorni jezik već oba nazivaju "ilirskim". Biskup nastavlja da pošto poto kani otvoriti sjemenište za klerike glagoljaše, budući da mu Kongregacija nije odobrila prijem četvorice klerika glagoljaša u Loredski kolegij; da je krajnje vrijeme za tiskanje staroslavenskih liturgijskih knjiga toliko potrebnih ne jedino u njegovoj biskupiji nego i u čitavoj Istri i Dalmaciji i u drugim pokrajinama gdje se govori hrvatskim jezikom; da Morlaci, koje su mletačke vlasti naselile na porečki ager kao kolone, zadaju velike brige biskupu i kaptolu uskraćivanjem desetine gotovo jedinog njihova prihoda. I sami doseljenici, odnosno novi stanovnici teško su se prilagođivali u novom kraju i u novim životnim prilikama i gotovo nikako urbarijalnim obvezama i običajima koji su bili uhodani stoljećima na Poreštini kao i u susjednim biskupijama. Mletačke su im vlasti besplatno dijelile zemlju i kuće te ih oslobađali i do 20 godina svih obveza i podavanja.¹⁰

Biskup spominje samo Morlake, ali se onih godina na Poreštinu doselilo i nekoliko skupina Grka, prebjega pred Turcima iz otoka Kandije, i dvije skupine Albanaca. Mukotrpno je bilo uvođenje i uspostavljanje nekoga reda i tolerantnog odnosa između starosjedilaca i doseljenika za civilne, a još teže za crkvene vlasti, budući da

¹⁰ Mario PAVAT, *La Riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola*, Roma, 1960., str. 46.

se novi stanovnici nisu pridržavali ni sporazuma ni ugovora koje su ranije bili potpisali. Biskup Giovanni Battista del Giudice (1644.-1666.) uspio je donekle smiriti napete odnose između kaptola i doseljenika s obzirom na ugovorene materijalne obveze. Isti je biskup papinim dopuštenjem priveo u katoličko zajedništvo doseljenike koji su ranije ispovijedali grkopravoslavnu vjeru. Biskup Del Giudice žigosao je otmicu žena prije crkvene ženidbe, običaj koji su doseljenici donijeli sa sobom iz ranije domovine.¹¹ Tzv. "umicanje divojak", prastara slavenska pojava, smatrala su kriminalnim činom i od strane mletačke vlasti.¹²

Biskup Alessandro Adelasio, prema izvještaju Svetoj Stolici iz 1689. Godine, primio je zadnje doseljene Grke pravoslavne vjere u krilo Katoličke crkve. Suživot starosjedilaca i doseljenika na Poreštini vremenom se poboljšavao. Biskupi su i dalje poštivali jezik doseljenika u bogoslužju i u vjerskoj pouci. Najuspješniji su bili žitelji župe Fuškulina i okolnih sela, gdje su živjeli žitelji hrvatske i albanske narodnosti, ali svi katolici: imali su zajedničku župnu crkvu, svaka zajednica svoga župnika i zasebno bogoslužje te pučke pobožnosti i vjersku pouku na svom materinskom jeziku. Biskup ne spominje svađe, sukobe, banditizam i ubojstva koja su se događala u ono vrijeme na Poreštini.

Biskup De Nores ne spominje nesuglasice između rovinjskog kaptola i doseljenika-osnivača Rovinjskoga Sela nastale 1526. i potrajale do 1596. godine, kada su stranke riješile spor nagodbom sukladno s biskupovim prijedlozima. Članak 4. spomenute nagodbe glasi: "Che il Rev. Capitolo sia obbligato di provvedere a detti Morlacchi d'un prete Schiavo atto, et idoneo alla cura delle anime loro, da esser pero' presentato a Monsignor Illustrissimo Vescovo, et da Sua Signoria Illustrissima approvato, e dal Rev. Capitolo pagato continuamente." Tim se člankom rovinjski kaptol obvezao osigurati jednog hrvatskog sposobnog svećenika za pastvu Seljana, da istoga predstavi biskupu za odobrenje te da ga redovito plaća.¹³ Tijekom

11 SINODO DIOCESANA DI MONSIGNOR GIO: BATTISTA DE GIUDICE..., In Venezia MDCLIII, Appresso Gio: Pietro Pinelli, str. 30-31.

12 Miroslav BERTOŠA, *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću*, II, Pula, 1986., str. 222, bilj. 146; ISTI, *Zlikovci i prognanici*, Pula, 1989., str. 79 i 87.

13 Vjekoslav BRATULIĆ, nav. dj., str. 7 i 139.

17. i 18. stoljeća bilo je trzavica i oporbe Seljana kadgod bi im kapitol nametao kapelana koji nije znao dobro govoriti hrvatski i vršiti bogoslužje staroslavenskim jezikom, dijeliti sakramente i čitati mišna čitanja iz "Šćaveta".¹⁴

3. Stanje u Novigradskoj biskupiji

Novigradski biskup Antonio Saraceno u relaciji iz 1593. spominje da u njegovoj biskupiji postoji 13 župnih crkava kojima upravljaju hrvatski svećenici služeći se svojim jezikom i u bogoslužju; da je barem sto godina ranije bio uveden običaj da župnik Nove Vasi ili kapelan Tribana, a od 1689. godine dalje uz pjevanje trećoredaca glagoljaša iz izvangradskog samostana, predvođe pjevanu staroslavenski misu u katedrali na blagdan sv. Pelagija 28. Kolovoza, kad su svi župnici dolazili procesijski s vjernicima na slavlje zaštitnika biskupije. Prema ovim i drugim izvorima izgleda da je Novigradska, uz Pićansku, bila najhrvatskija biskupija u Istri u 16. i 17. stoljeću, što potvrđuje i apostolski vizitator Augustino Valier koji je 4. veljače 1580. u Savudriji započeo vizitacijom Koparske biskupije, jer je Savudrija, kao i Kaštel, tada pripadala Koparskoj biskupiji. Valierov je kroničar zapisao: "Ibi benedixit maxime Illyricorum multitudini, quae eo hac de causa confluerant." To znači da je vizitator Valier blagoslovio ogromno mnoštvo Hrvata koji su ga došli dočekati.¹⁵

Novigradski su biskupi izbjegavali izraze i nazive "Sclavi, Schiavi" za Slavene kao i "lingua sclava, schiava, alla schiava" za njihov jezik. Nove stanovnike i doseljenike nazivali su "Illiri, Illyri", njihov jezik "lingua illirica", "lingua illyrica", glagoljske misale i brevijare, šćavete i obrednike svrstali su sve pod naziv ilirski. Biskup Francesco Manin (1606.-1619.) čudio se što gotovo svi njegovi župnici glagoljaju, mada se u Mletačkoj Republici govori talijanskim jezikom i odlučio je da neće rediti klerike za svećenike koji ne znaju latinski, ali je bio primoran, kao i njegovi nasljednici, i dalje rediti klerike glagoljaše jer su brzopletne odluke dovele do

14 Isti, nav. dj., str. 27 i 143-144.

15 Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o Koparskoj škofiji iz leta 1579.*, Ljubljana, 1986., str. 18.

nestašice klera. Tako je biskup Giacomo Filippo Tomasini (1641.-1655.) posvjedočio da i u samoj katedrali jedan kanonik Hrvat dijeli sakramente hrvatskim, a drugi kanonik Latin (Talijan) talijanskim vjernicima. Biskup Nicola Gabrielli (1684.-1717.) izvjestio je da svuda u biskupiji svećenici moraju znati govoriti hrvatski, jer je to jezik seljaka.

Tijekom 18. stoljeća u biskupiji se potiskivala staroslavenska služba Božja. Prema relacijama pojedinih biskupa bogoslužje se još održavalo na "ilirskom" jeziku u Tribanu, Karšetama i Šterni. Svi su biskupi hvalili pastoralni i duhovni rad trećoredaca glagoljaša sa sjedištem u novigradskom samostanu s hrvatskim vjernicima. Za vrijeme biskupovanja Gaspara Negrija (1733.-1742.) jedna je imućna grčka obitelj kupila oko Lovrečice veće posjede i željela onamo naseliti više grkokršćanskih obitelji. Biskupu se predstavio i grčki svećenik koji je u Veneciji pred svetim oficijem inkvizicije položio rimokatoličku ispovijest vjere i, želeći to zadržati u tajnosti, zatražio od biskupa jurisdikciju nad doseljenim sunarodnjacima. Biskup mu je uskratio jurisdikciju i tako osujetio osnivanje grkokršćanske kolonije u biskupiji. Tri zadnja novigradska biskupa Stefano Leoni (1754.-1776.), Giandomenico Stratico (1776.-1784.) i Teodoro Loredano Balbi (1795.-1831.) "svuda su sijali vjernom narodu Božju riječ bilo na hrvatskom bilo na talijanskom jeziku".

4. Stanje u Pulskoj biskupiji

Pulski biskup Claudio Sozomen (1583.-1605.), sin prognaničke obitelji iz Nikozije na otoku Cipru, izvijestio je Svetu Stolicu da se svuda u biskupiji osjeća manjak svećenika, napose svećenika glagoljaša, te da se svuda u austrijskom dijelu biskupije vrši bogoslužje na staroslavenskom jeziku. Biskup je prema nalogu pape Grgura XIII. 1583. odstupio brojnijoj koloniji grčkih doseljenika u Pulu crkvu sv. Nikole: oni su pred državnim zakonom sloville kao unijati odnosno grkokatolici, tj. zadržali su svoje grkoistočno bogoslužje i bili u zajedništvu s Rimokatoličkom crkvom. Grčki su doseljenici, kojih je prema biskupovom pisanju bilo oko 80, živjeli prema svojoj vjeri i poštivali rimokatoličku, a izgrednici i napadači

rimokatoličke vjere odgovali su za svoja djela pred biskupom i inkvizitom. Vremenom su se grčki doseljenici, odnosno njihovi potomci, pokatoličili. Prema pisanju biskupa Bernardina Corniana, 1668. godine u Puli je živjelo tek pet grčkih pravoslavaca te su njihovu crkvu preuzeli crnogorski pravoslavci iz Peroja.

Biskupa Claudia naslijedio je rođeni brat Cornelio Sozomen (1605.-1618.) i između ostaloga naveo da jedan franjevac Hrvat iz samostana na otoku Verudi kod Pule pastoralno djeluje među mnogobrojnim sunarodnjacima koji žive na Pulštini. I ostali biskupi koji su vodili biskupiju tijekom 17. stoljeća izvještavali su da se bogoslužje održava negdje na latinskom drugdje, skladno s drevnom dozvolom, na staroslavenskom jeziku: za biskupovanja Giulia Saracena (1627.-1640.) staroslavensko bogoslužje cvalo je naročito u Rijeci, tj. u austrijskom djelu biskupije; za vrijeme biskupa Luigia Marcella (1653.-1661.) u biskupiji je živjelo oko 40.000 stanovnika, odnosno 4000 Talijana i 36.000 Hrvata. Za vrijeme njegova biskupovanja, kako je već rečeno, crnogorski su se pravoslavci doselili u Peroj te su njemu i nasljednicima zadavali nekad veće nekad manje brige, ali jedino na dogmatskom i crkveno-pravnom području, nikad na jezičnom i nacionalnom području. Perojski su se pravoslavci za bogoslužje koristili grčkom pravoslavnom crkvom u Puli, jer im je mletački senat 1683. zabranio graditi novu crkvu u samom Peroju te ih je dekretom podčinio perojskom katoličkom župniku, što su oni odbili. Prema izvještajima biskupa Ivana Andrije Balbija (1732.-1771.), perojski su pravoslavci ublažili svoje zahtjeve prema civilnim i crkvenim vlastima kao i prema rijetkim starosjediocima i katoličkom župniku u Peroju i pripadnicima susjednih župa. Biskup Giuseppe Bottar (1695.-1729.) posvjedočio je da se od početka 18. stoljeća nadalje u gradićima govorilo talijanski, a u seoskim župama hrvatski te da svećenici glagoljaši dijelove mise mole ili pjevaju na hrvatskom jeziku. Isti je biskup 1744. godine ustanovio da se u zbornim crkvama riječkog arhiđakonata služi po jedna misa iz misala "po pismu sv. Jeronima", tj. glagoljicom te da to pismo zadaje velike teškoće kanonicima koji su polazili latinske škole. Nepoznavanje i djelomično neshvaćanje staroslavenskoga liturgijskog jezika kao i

razvoj hrvatskoga jezika bili su razlogom što se tijekom 17. i 18. stoljeća uvodi u uporabu novi hrvatski prijevod Rimskog obrednika i Evanđelistara tzv. "šćavet".¹⁶

5. Briga za svećenički podmladak

Svi su istarski biskupi posebnu brigu posvećivali odgoju i izobrazbi sjemistaraca i klerika, bilo za talijanske bilo za hrvatske vjernike: jedni su morali učiti latinski i talijanski, drugi staroslavenski i hrvatski jezik. Klerici glagoljaši u austrijskoj Istri učili su i njemački, a oni u mletačkoj Istri i talijanski jezik. Gotovo svi su biskupi pokušavali, uz različit uspjeh, otvarati i sjemeništa u svojim siromašnim biskupijama sukladno s propisima Tridentinskoga sabora, a kad im to nije uspjevalo, nagovarali su župnike da pojedine perspektivnije dječake i mladiće odgajaju i usmjeravaju k duhovnom zvanju uz minimalnu vjersku i humanističku naobrazbu. Novigradski je biskup Giacomo Filippo Tomasini želio pošto poto imati domaći kler te je u tiskom objavljenim sinodalnim odlukama 1644. godine nanizao i opisao minimalne uvjete koje kandidat mora ispunjavati za primanje tonzure te nižih i viših redova; imenovao je tri sinodalna ispitivača za latinaše i tri za glagoljaše.¹⁷ I biskup Giovanni Stratico u sinodalnim konstitucijama objavljenim u Padovi 1781. preporučio je klericima i mlađim svećenicima koji su polazili talijansko-latinske kao i hrvatsko-glagoljaške škole stručne knjige kojima će obogaćivati svoje teološko i pastoralno znanje, dok je u završnom sinodalnom nagovoru pozvao sve svećenike i klerike da i pojedinačno olakšavaju tegobe narodu te jedni drugima budu na ispomoći.¹⁸ I pićanski je biskup Juraj Reitgartler 1584. godine u sinodalnim odlukama preporučio svim župnicima da odgajaju i poučavaju po jednog klerika za posluživanje kod bogoslužja.

16 Jerko FUČAK, *Šest stoljeća Hrvatskoga lekcionara*, KS, Zagreb, 1975., str. 127-137 i 385.

17 SINODO DIOCESANA DI CITTA' NOVA, Celebrata adi 17. Maggio 1644. nella Chiesa Cattedrale da Monsignor Giacomo Filippo Tomasini, Vescovo, e Conte si S. Lorenzo in Daila, In Udine, Appresso Nicolo' Schiratti, str. 22-24 i 64-65. Jedan od rijetkih primjeraka posjeduje Biblioteca Universitaria di Padova (Sig. Ba 1078-5).

18 SYNODUS DIOCESANA... Diebus 27. 28. 29. Augusti Anni 1780. Sub Illustrissimo, et Reverendissimo D. D. FR. JOANNE STRATICO, Patavii, Typis Seminarii, MDCCXXXI., str. 73-77 i 87.

Pojedini su biskupi nastojali poslati pokojeg klerika iz mletačke Istre u Padovu, Udine i Kopar, a one iz austrijske Istre u Beč, Graz, Ljublanu, Rijeku i Trst. Porečki biskup Cesar de Nores u relaciji iz 1592. zamolio je papu Klementa VIII. da mu isposluje dozvolu “za prijem četvorice klerika glagoljaša u Loretski ilirski kolegij gdje su se školovali Dalmatinci”. Budući da mu molba nije bila uvažena, biskup je kanio otvoriti sjemenište za klerike glagoljaše, “jer se tada sav narod služio ilirskim jezikom”. Nemoćan da spomenutu zamisao ostvari zbog siromašnih prihoda, uporan je i revan biskup u relaciji iz 1597. godine zaklinjao Kongregaciju da barem jedan ili dva klerika budu primljeni u Ilirski kolegij da i ovoj biskupiji jednom sine neko svjetlo (“ut lucem aliquam huic Dioecesi aliquando afferre possit”). Biskupove su molbe bile odbijene kao i one drugih biskupa samo zato što istarske biskupije nisu bile uvrštene u ilirske zemlje poput biskupija od Budve do Osora.¹⁹ Biskup Ruggero Tritonio uspio je otvoriti u Rovinju sjemenište 1639. godine za 12 učenika, “Hrvata i Istriota”, i povjerio ga na brigui fra Jeronimu iz Šibenika. Biskup Giovan Battista del Giudice u dijecezanskoj sinodi održanoj u Poreču 1650. godine propisao je osnovno vjersko znanje i molitve naizust za djecu i odrasle istaknuvši da u mjestima gdje se govori hrvatski neka se sve izgovori na rečenom jeziku... ali da se sadržaj ne smije ni u čemu ni najmanje razlikovati od talijanskoga originala (“... e ne i luoghi della lingua Illirica sia il tutto recitato nella detta lingua ... avvertendo pero' di non esser in alcuno anco che minimo conto discrepante dalla lingua Italiana”). Zatim je nastavio: “Neka klerici ostave svaku nadu da će biti promaknuti u više redove od onih koje su primili, ako budu nemarni u ovom tako svetom činu” (Li Chierici deponghino ogni speranza d'esser promossi a maggiori ordini di quelli che tengono, s' a si Santa Opera saranno negligenti”).²⁰

Pulskim se biskupima nije posrećilo da šalju svoje klerike na školovanje izvan biskupije, a u siromašnoj biskupiji zbog pomanjkanja knjiga nisu stjecali gotovo nikakvu humanističku i teološku nao-

19 Giovanni PESANTE, *La Liturgia Slava con particolare riflesso all'Istria*, Parenzo, 1893., str. 76-87; Ivan GRAH, *Sjemeništa i teološko obrazovanje na području istarskih biskupija*, Knjižgospomenica *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije*, uredio Mile Bogović, Zagreb-Rijeka, 1999., str. 229 i 236.

20 SINODO DIOCESANA Di Monsignor Gio: Battista De Giudice, nav. dj., str. 8.

brazbu, naročito klerici glagoljaši. Tek je Giulio Saraceno pozdravio otvaranje isusovačkog kolegija u Rijeci 1633. godine i onamo slao pojedine klerike austrijskog dijela biskupije kao i pićanski biskupi pojedine klerike. Ostali, siromašniji klerici, morali su se spremati za svećenike i stjecati oskudno znanje u rodnim župama uz pomoć svojih župnika. Ni posljednji pulski biskup Dominik Juras (1778.-1802.) nije uspio isposlovati dopuštenje da se barem jedan njegov klerik glagoljaš školuje u Ilirskom kolegiju propagande. Novigradski biskupi nisu ni pokušavali moliti za prijem njihovih klerika na školovanje u Ilirski kolegij propagande.

Kopar se tijekom stoljeća smatrao metropolom mletačke Istre te je biskup Girolamo Rusca već 1622. predlagao apostolskom nunciju u Veneciji da se u Kopru osnuje sjemenište za studij i odgoj klerika ne samo iz Istre nego i iz Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Karnije i Kranjske. Istu je molbu ponovio i biskup Pietro Morari 1637. godine kao i njegovi nasljednici. Zamisao je ostvario tek 1710. biskup Paolo Naldini i ustanovu prozvao "Seminarium Italo-Sclavum". Ono je do ukinuća 1819. godine pravo rasadište velikog broja svećenika glagoljaša koji su djelovali u mletačkoj Istri, na kvarnerskim otocima i u dijelu Dalmacije.²¹

6. Briga za liturgijske knjige

Apostolski vizitator nadbiskup Agostino Valier pohodio je 1580. godine biskupije i dijelove biskupija mletačke Istre, dok mu austrijske vlasti nisu dopustile običi župe onoga dijela. U svim je župama pregledavao latinske i glagoljačke liturgijske knjige, propisivao da se poderane uvežu i uredi za lakše korištenje. Otada se uvidom u knjige biskupskih vizitacija župa i u spise trogodišnjih relacija Svetoj Stolici može pratiti briga istarskih biskupa za uredno održavanje i nabavljanje novih liturgijskih knjiga, bilo latinskih bilo staroslavenskih, kao i katekizama, bilo talijanskih bilo hrvatskih (ilirskih). Mnogo je lakše bilo nabavljati spomenute knjige na latinskom i talijanskom negoli na staroslavenskom i hrvatskom jeziku.

21 CURIA (Glasilo Tršćansko-koparske biskupije za 1867. godinu), str. 145-169; Giovanni PESANTE, nav. dj., str. 133; Ivan GRAH, nav. dj., str. 237-238.

Od kraja 15. stoljeća dalje tiskale su se u Veneciji povremeno male količine misala i brevijara glagoljskim slovima te obrednici, lekcionari i katekizmi latinskim slovima. Na Tridentinskom je saboru zadarski biskup Muzio Callino 1562.-1563. branio staroslavenski liturgijski jezik kao i lekcionare na hrvatskom jeziku.²² Kad je papa Pio V. godine 1568. i 1570. uveo u uporabu Novi rimski brevijar i misal dopustio je da u onim pokrajinama gdje je postojao obred stariji od 200 godina ostanu i dalje u uporabi stare liturgijske knjige, pa tako i glagoljske u akvilejskom patrijarhatu.²³ Istarski su siromašni glagoljaši uz velike žrtve ili nikako dolazili do novih liturgijskih knjiga te su se i dalje služili i rukom pisanima ili prepisanima te je porečki biskup Cesar de Nores 1592. i 1596. godine zaklinjao Kongregaciju propagande da tiska nove misale i brevijare za njegove glagoljaše koji se i dalje moraju služiti starima. Pićanski je biskup Juraj Reitgartler u sinodalnim odlukama 1594. propisao da župnici jednostavno spale ili njemu izruče stare misale i brevijare, a da im nije osigurao nove. Nije poznato kako su na to reagirali župnici i njihovi vjernici. Biskupi akvilejskog patrijarhata na pokrajinskom saboru pod predsjedanjem patrijarha Francesca Barbara 1596. godine odlučili su da se ukine vlastiti akvilejski obred (*ritus patriarchinus*) i uvede rimski (*ritus romanus*) s novim liturgijskim knjigama koje je propisao papa Pio V. Sabrani biskupi nisu mogli ukinuti stare glagoljske liturgijske knjige jer su bile u uporabi u istarskim i drugim biskupijama više od 200 godina. Plenum je preporučio "ilirskim biskupima" da učeni glagoljaši isprave stare misale i brevijare, da se njihovoj pastoralnoj brizi prepušta postupno uvođenje rimskih liturgijskih knjiga u uporabu kao i Rimskog katekizma prevedenoga na hrvatski jezik prema nalogu pape Grgura XIII.²⁴

Porečki je biskup Giovanni Lippomano 1605. propisao da svećenici i bogoslovi glagoljaši koji ne znaju govoriti talijanski mogu slobodno nastupati hrvatskim jezikom, bilo usmeno bilo pisano, na pastoralnim konferencijama, dok je biskup Pietro Grassi 1730. poh-

22 Lucas JELIĆ, *Fontes Historici Liturgiae Glagolitico-Romanae*, Veglac (Krk), 1906., str. XVI/25-28.

23 ISTI, nav. dj., str. XVI/29-30.

24 ISTI, nav. dj., str. XVI/47-48; Giacomo MARCOZZI, *Sinodi Aquileiesi*, Udinc, 1910., str. 265-266.

valio dva župnika u Fuškulinu koji su složno obavljali bogoslužje u istoj župnoj crkvi, jedan za Hrvate, drugi za Albance, služeći se svaki svojim knjigama. Budući da župnici nisu mogli nabavljati nove liturgijske knjige, biskupi su budno pazili da stare budu uredne i svrsishodne, a kad više nisu bile uporabljive, propisivali su rok do kada pojedini župnik mora nabaviti nove, bilo latinske bilo glagoljske. Nemoguće je navesti sve slučajeve jer ih je bilo u svakoj župi. Biskupi su izbjegavali nezadovoljstvo vjernika s obzirom na uporabu knjiga i jezika koje nisu razumjeli. Rijetko se koji biskup negativno izrazio na račun vjernika Slavena, njihova jezika i knjiga kao koparski Baldassare Corniani koji je 1655. pisao da u biskupiji ima 13 seoskih župa u kojima žive primitivci i govore nekim iskrivljenim ilirskim jezikom; nazivi su njihovih sela barbarski, njihovo pismo i izgovor za Talijane teški su i smiješni,²⁵ dok je porečki biskup Alessandro Adelasio 1683. prigodom pohoda pod prijetnjom kazne naredio župniku Svetoga Ivana od Šterne, koji je bio uveo latinski jezik u bogoslužje, da nastavi misiti na staroslavenskom jeziku.²⁶ Identičan je zahtjev podnio momjanski župan Burin novigradskom biskupu Stefanu Leoniju prigodom kanonskog pohoda župi 1762. da zabrani župniku Brajkoviću misiti nedjeljnu misu na latinskom jeziku. Isti je biskup tom prigodom naredio župniku da uveže "ščavet".²⁷

Tijekom 17. stoljeća gotovo se u svim seoskim župama glagoljalo i biskupi su svuda navodili broj glagoljskih i hrvatskih liturgijskih knjiga. Tijekom 18. stoljeća staroslavenske su liturgijske knjige bile potiskivane iz više razloga: uvodile su se latinske knjige i hrvatski lekcionari i rituali, a glagoljski su misali i brevijari od 1631. godine bili rusificirani i time sve teže shvatljivi bilo svećenicima bilo vjernicima. I dok su svećenici glagoljaši u istarskim biskupijama tijekom 18. stoljeća postupno napuštali glagoljske misale koparski je biskup Carlo Camuzzi tako dobro bio svladao staroslavenski jezik da je priredio za tisak Glagoljsko-rimski misal koji je Kongregacija propagande objelodanila 1774. godine.²⁸ Koncem 18. stoljeća bile

25 Luka JELIĆ, nav. dj., str. XVII/45

26 ISTI, nav. dj., str. XVII/59.

27 ISTI, nav. dj., str. XVIII/42.

28 ISTI, nav. dj., str. XVIII/97.

su preustrojene istarske biskupije: Novigradska i Pićanska bile su ukinute i ušle u sastav Tršćanske biskupije, dok je Koparska bila sjedinjena s Tršćanskom i Pulska s Porečkom biskupijom.²⁹

29 Crkva u Istri, nav. dj., str. 21-24.

Summary

The Ecclesial Administration of Istria and Cohabitation of Pluriethnic Believers from 16th to 19th Century

The Istrian peninsula was divided from the 16th to the 19th century on the basis of Ecclesial administration into six dioceses: Trieste, Koper, Novigrad, Poreč, Pula and Pićan, while the state borderline divided it into Austrian and Venetian Istria. Throughout this period several times the plague and malaria, together with wars devastated the population, mostly on the western coast, in a lighter manner in the inland. From time to time, the state authorities inhabited the devastated cities and villages with the immigrants and refugees from before Turkish invasion of the eastern Mediterranean and Balkans. New inhabitants, immigrant Greeks, Albanians, Slavs – mostly Croats, imported into their new homeland their popular and religious traditions, culture, way of life and work. These novelties at the beginning made difficult their cohabitation, just as their cohabitation with the rare aboriginal population and previous social organisation. Perseverant activity of a civil and Ecclesial authority through a longer period made a co-existence possible. In the coastal urban region the immigrants mostly accepted the Italian language and culture, and in the inland rural regions Croatian language and culture was developed. The immigrant Croats found in Istria the familiar Old-Slavonic liturgy. Istrian bishops, with individual exceptions, did not oppose the usage of Old-Slavonic liturgy in their dioceses, on the contrary: they provided the necessary number of so-called glagolitic priests, as well as those practicing the Latin liturgy. They provided them with the Old-Slavonic liturgical books, watched over the faith and morals, and rooted out the deviations and superstitions. Linguistic and national events and conflicts were unknown up to the end of the 18th century.

Key words: diocese of Istria, immigrants, glagolitic priests, priests of Latin liturgy, glagolitic liturgical books.

